

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN

Külföldi beruházás – belföldi munkahely

A külföldi közvetlen beruházások hatása a foglalkoztatásra és a bérekre

A gazdaságilag fejlett országok külföldi beruházásai az utóbbi évtizedekben gyors ütemben növekedtek, ugyanakkor munkanélküliségük – legalábbis Európában – nagyobb lett, béreik egyenlőtlensége fokozódott. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, nincs-e ebben valamiféle ok-okozati kapcsolat. Vajon nem a külföldi beruházások előretörése okozza-e a munkanélküliség makacsul magas színvonalát, növekedését és a béregyenlőtlenségek fokozódását? A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen hatással van az anyaország és a fogadó ország munkaerőhelyzetére a működőtőke-áramlás, a külföldön megvalósított beruházások hogyan befolyásolják az érintett országok munkaerő-piaci helyzetét (a foglalkoztatás méretét, a foglalkoztatottak képzettség szerinti összetételét, a bérszínvonalat és a bérarányokat).*

A külföldi beruházások főszereplői a magasan fejlett országok. Nagy többségében ők a beruházók és ők a beruházások befogadói is. Az 1990-es évek közepén a külföldi beruházások mintegy 85 százalékát ők hajtották végre, és közel 60 százalékát ők fogadták be. A magasan fejlett országok főképpen egymással kereskednek, egymás gazdaságaiba fektetnek be. A fejlődő országok a külföldi beruházások nem egész egyharmadának a befogadói, és ez a mennyiség is csupán néhány viszonylag fejlettebb fejlődő országra koncentrálódik. (Az 1. táblázat a működőtőke-áramlás közelmúltbeli alakulását mutatja be.) Míg azonban a termelésnek másik fejlett országba való áttelepítése ritkán okoz nagyobb aggodalmat, ritkán fenyeget súlyos munkaügyi következményekkel, addig az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országokba való áttelepítést rendszerint nagy nyugtalanság kíséri. Tanulmányunkban főképp ez utóbbi esettel foglalkozunk, számunkra ez ígér több tanulságot.

A foglalkoztatás méretére gyakorolt hatás

A munkavállalói oldal szakemberei rendszerint azt hangoztatják, hogy a külföldön megvalósított beruházásokkal csökken a hazai munkahelyek száma, nő a hazai munkanélküliség. Európában, az Egyesült Államokban és újabban Japánban is megkongatták a vészharangot az üzemek külföldre „szóktatése” miatt. Ezzel szemben a munkaadók, a multinacionális cégek képviselői szerint a külföldi beruházás fokozza a vállalat versenyképességét és ezzel éppen segíti a hazai munkahelyek megőrzését. Mindkét állításban van igazság, mindkét hatás létezik. Valójában a külföldi beruházásoknak a foglalkoztatásra

* A cikk a T 029068 számú OTKA kutatás keretében készült.

1. táblázat

A külföldi közvetlen beruházások be- és kiáramlásának regionális megoszlása,
1994–1997 (százalék)

Régió/ország	Beáramlás				Kiáramlás			
	1994	1995	1996	1997	1994	1995	1996	1997
<i>Fejlett országok</i>	58,2	63,9	57,9	58,2	85,0	86,9	85,1	84,8
Nyugat-Európa	32,3	37,1	29,6	28,7	47,0	49,2	50,6	46,2
Európai Unió	29,5	35,3	27,4	27,0	42,4	45,2	45,3	42,4
Más európai országok	2,8	1,8	2,2	1,7	4,6	4,3	5,3	3,7
Egyesült Államok	18,6	17,7	22,6	22,7	25,8	26,1	22,5	27,0
Japán	0,4	–	0,1	0,8	6,4	6,4	7,0	6,1
<i>Fejlődő országok</i>	39,3	31,9	38,5	37,2	15,0	12,9	14,8	14,4
Afrika	2,3	1,6	1,4	1,2	0,2	0,2	0,1	0,3
Latin-Amerika és Karib-szigetek	11,8	9,6	13,0	14,0	1,8	0,7	0,7	2,1
<i>Fejlődő európai országok</i>	0,2	0,1	0,3	0,2	–	–	–	0,1
Ázsia	25,0	20,3	23,7	21,7	12,9	12,1	14,0	12,0
Nyugat-Ázsia	0,6	–0,2	0,1	0,5	0,4	0,2	–0,3	0,1
Közép-Ázsia	0,4	0,5	0,6	0,7	–	–	–	–
Dél-, Kelet- és Délkelet-Ázsia	24,0	20,1	23,0	20,6	12,5	11,9	14,2	11,8
Csendes-Óceánia	–	0,2	0,1	0,1	–	–	–	–
Közép- és Kelet-Európa	2,4	4,3	3,7	4,6	0,1	0,1	0,2	0,8
Egész világ	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: UNCTAD [1998], Függelék B₁ és B₂ táblázat.

gyakorolt hatásáról nagyon keveset tudunk, lényegesen kevesebbet, mint például a nemzetközi kereskedelem ilyen szerepéről. Noha a külföldi közvetlen beruházások ilyen hatásával körülbelül 30 éve foglalkoznak a szakemberek, ehhez képest kevés empirikus és még kevesebb elméleti munka született a témakörben és ezek eredményei is rendkívül eltérőek. Talán nincs még egy kutatási téma a közgazdaságtanban, amely ennyire eltérő eredményeket, következtetéseket és gazdaságpolitikai javaslatokat produkált volna.

Így például az Egyesült Államokra vonatkozó kutatások egy része a külföldi befektetések negatív végső szaldóját, nettó munkahelyvesztését mutatja ki, míg más, ugyancsak az amerikai gazdaság egészére vonatkozó kutatások éppen ellenkezőleg, pozitív végső egyenleggel, munkahelynyereséggel zárnak. Hasonlóképpen egymásnak ellentmondók a Nagy-Britanniára, a Németországra és a Franciaországra vonatkozó eredmények is. Szerepet játszik ebben a szükséges adatok hiánya is, de a fő oka az összefüggések rendkívüli bonyolultsága, különösen a közvetett hatások nagyon korlátozott mérhetősége. Egy valóban egzakt hatásvizsgálatnak számba kellene vennie többek között olyan alig számba vehető körülményeket is, mint például azt, hogy megvalósítható lett volna-e a beruházás az anyaországban is, és ha igen, milyen gazdasági, foglalkoztatási eredménnyel. (Nyilvánvaló, hogy ezeknek a beruházásoknak a jelentős része az anyaországban nem, vagy csak nagyon gazdaságtalanul lett volna megvalósítható, komparatív előnyei nagyrészt elvesztek volna.) De tudni kellene azt is, hogy mennyi munkahely veszett volna el, vagy jött volna létre közvetetten, az alvállalkozókon, a beszállítókon és más velük kapcsolatban álló cégeken keresztül. Fontos az is, hogy a végrehajtott beruházás mekkora importot indukál a beruházó országból. Ilyen és hasonló kérdések megválaszolása nélkülözhetetlen lenne egy aggregált

hatás számszerűsítéséhez. Márpedig ezek megválaszolása nagyrészt külön-külön is csak hipotetikusán lehetséges, az eredmények összevonása pedig újabb önkényességet visz a számításba. Számos közgazdász erősen kritikus hozzáállása a foglalkoztatási hatások aggregált szinten való számszerűsítéséhez, ennek a lehetőségéhez, főképp ebből fakad. Nem kérdéses azonban, hogy a különböző vállalatok és iparágak tapasztalatait feldolgozó esettanulmányok sokat segítenek a kérdéskör jobb megismerésében.

A közvetlen foglalkoztatási hatás

A külföldi beruházás foglalkoztatási hatása közvetlen és közvetett is lehet. A közvetlen hatás – első megközelítésben – roppant egyszerű: mivel, amit külföldön fektetnek be, nem fektethető be az anyaországban, amit külföldön termelnek, nem igényel munkaerőt a beruházó, a működőtőkét exportáló országban, a beruházó országban csökken, a befogadóban pedig nő a munkahelyek száma. Ez azonban nincs mindig így. Lehetséges, hogy a beruházás csak a termelékenységet növeli, és nem hoz létre új munkahelyet. Sőt, az is előfordulhat, hogy csökkenti a szükséges létszámot a befogadó országban is.

A közvetett hatás

A létszám tényleges alakulása egy vállalatban csak ritkán mutat közvetlen kapcsolatot a külföldi beruházással. Gyakran éppen a külföldi beruházással (leányvállalattal) nem rendelkező vállalatokban csökken jobban az alkalmazottak száma, és fordítva. A közvetett hatás jelentősen módosíthatja a közvetlent. Egyes becslések szerint a fejlődő országokban két, a külföldi beruházás által közvetlenül létrehozott munkahelyre, egy közvetve létrehozott jut. (UNCTAD [1994] 163–164. o.)

A befogadó országban a közvetett hatásokon keresztül nőhet is, csökkenhet is a foglalkoztatottak száma. Növekedhet például ha a külföldi tulajdonú vállalat helyi beszállítókat, alvállalkozókat foglalkoztat, illetve növeli az igénybevételüket. Ezzel szemben csökken, ha lemond az igénybevételükről („otthoniakkal” dolgoztat), vagy csökkenti azt. Ugyancsak csökken a foglalkoztatás a befogadó országban, ha új munkahelyek teremtése az egyik vállalatban több munkahely megszűnésével jár a másikonál. Ha az ilyen közvetett hatást is figyelembe vesszük, akkor a zöldmezős beruházás sem feltétlenül létszámnövelő, legalábbis nem abban a mértékben, ahogy azt a közvetlen hatás mutatja. Felépül például az új bevásárlóközpont 300 új munkahellyel, de néhány év alatt 120 közeli kisüzlet, összesen 400 dolgozóval kiszorul a piacról. Ha csak 250 dolgozó szorul ki, akkor nincs munkahely-vesztés, de a nyereség jóval kisebb a közvetlen hatásnál. A végső foglalkoztatási hatás szempontjából nem a keletkezés módja (zöldmezős beruházás vagy átvétel) a döntő, hanem a beruházás jellege, stratégiája, a piaci környezet stb.

A beruházó országban is lehet pozitív vagy negatív a közvetett hatás. A közvetlen hatás a beruházó számára, mint szó volt róla, a munkahelyvesztés. Az a tőke, amit külföldön fektetnek be, otthon nem teremthet munkahelyeket. Ha azonban a közvetett hatásokat is figyelembe vesszük, más a helyzet. Ezek ugyanis messzemenően kompenzálhatják, sőt túlkompenzálhatják a negatív közvetlen hatásokat. A beruházó ország számára negatív közvetlen hatásokat főképp a következő közvetett hatások ellensúlyozhatják:

- a külföldi beruházást gépek, alkatrészek, félkész termékek exportja kísérheti a beruházó országból, ami ott munkahelyeket teremthet;
- a külföldi beruházás, amennyiben előnyösen hat a befogadó ország gazdasági fejlődésére.

désére, olyan új értékesítési piacokat nyithat meg a beruházó ország előtt, amelyek azelőtt nem, vagy csak nagyon kevésbé álltak rendelkezésére. Ezzel is nőnek a munkahelyteremtési lehetőségei;

- a munkafolyamatok egy részének külföldre telepítése rendszerint költségcsökkentéssel jár a beruházó számára (éppen ez a fő célja), ami lehetővé teszi a termelés kiszélesítését és ezzel új munkahelyek létrehozását;

- a külföldi leányvállalatok működésének irányítása és ellenőrzése megfelelő apparátust igényel az anyavállalatban vagy a vállalati központban. Ez is munkaerőt szív fel, munkahelyeket teremt.

A felsorolt körülmények kapcsolatát a foglalkoztatás mértékével számos vizsgálat tanúsítja. Így például több esettanulmány jelentős kapcsolatot mutat ki az osztrák külföldi közvetlen beruházások és az osztrák export, és ezen keresztül a foglalkoztatás alakulása között (Altzinger [1999] 477. o.). Az is kiderül azonban a vizsgálatból, hogy a külföldi közvetlen beruházások exportindukáló hatása – és így az ebből származó pozitív foglalkoztatási hatás is – esetenként csak átmeneti.

Egy Japánra vonatkozó kutatás szerint Japán külföldi direkt beruházásai 1991 és 1996 között – közvetlen hatásként – évente mintegy 1,3 millió munkahely megszűnésével jártak. Ezt azonban a közvetett hatások – elsősorban a gépek és alkatrészek megnövekedett exportja a külföldi leányvállalatok számára – képesek voltak ellensúlyozni, sőt a kutató szerint a külföldi beruházásoknak jelentős szerepe volt a japán munkahelyek fennmaradásában (Legewie [1999] 42. o.).

A felsorolt pozitív kompenzáló hatások közül azonban éppen a legfontosabbak gyöngülő tendenciájúak. Az alacsony fejlettségű befogadó országban, gazdaságának a megerősödésével az anyavállalattól származó importtal szemben – importhelyettesítés formájában – ellenállás bontakozik ki. A gépeket, alkatrészeket stb. az alacsony fejlettségű országok igyekeznek maguk előállítani. Ennek a foglalkoztatásra gyakorolt hatása empirikusan is nyomon követhető. Finnországban például az 1980-as évek végéig pozitív kapcsolat állapítható meg a külföldi közvetlen beruházások és a belföldi foglalkoztatás között. Az 1990-es években, amikor a külföldi leányvállalatok termelése kezdte helyettesíteni a hazait, ez megfordult (Altzinger [1999] 477. o.). Az alacsonyan fejlett ország gazdasági megerősödésével kedvezőbbé válnak az ottani befektetési lehetőségek: következőképpen mérséklődik a profit-visszaáramlás, és ezzel szűkül a munkahelyteremtésnek ez a rendkívül fontos forrása a tőkét exportáló magasan fejlett országokban. Ezek a folyamatok jelen vannak mindennapjaink valóságában. Így például Japán külföldi közvetlen beruházásainak pozitív összhatása a foglalkoztatásra – az elvégzett becslések szerint – 1992 óta erősen csökken, és egyre inkább negatívba fordul át. A kutatók szerint ebben egyrészt az importhelyettesítés kibontakozása játszik növekvő szerepet – a japán tulajdonú külföldi vállalatok egyre inkább helyben szerzik be a számukra szükséges termelőeszközöket. Másrészt az, hogy mind gyorsabban növekszik a külföldi japán termelésből származó japán import.

A magasan fejlett országok külföldi beruházásai okozta munkahelyvesztés ellensúlyozhatja a hozzájuk betelepült külföldi cégek munkahelyteremtése is. A valóságban azonban ez sem ilyen egyszerű. A betelepült cég esetenként belföldit szorít ki, és kevesebb munkaerőt foglalkoztat, mint amennyit a kiszorított foglalkoztatott. Ez nemcsak magasabb termelékenységi színvonalának az eredménye, hanem abból is fakad, hogy gyakran a megszokott külföldi beszállítóval dolgozik továbbra is.

Mint már szó volt róla, a külföldi közvetlen beruházások foglalkoztatási hatásáról több becslés készült. Ezek eredménye rendkívül divergáló. Abban azonban szinte mindenki egyetért, hogy ez a hatás ma még nem nagy. Nem is lehet az, mikor a fejlett országok GDP-jüknek alig 2 százalékát fektetik be külföldön. A magas szintű európai munkanél-

küliségnek tehát ez nem lehet a fő oka. Biztosra vehető azonban, hogy ez a hatás, a magasan fejlett országok számára negatív irányban növekedni fog, csökkenti a foglalkoztatást és növeli a munkanélküliséget.

Az empirikus vizsgálatok néhány eredménye

A külföldi közvetlen beruházások számszerű foglalkoztatási hatásáról kevés átfogó empirikus tanulmány készült. A vizsgálatok inkább csak egy-egy magasan fejlett beruházó ország egy-egy ágazatára vagy vállalatára irányultak, egész országra vonatkozóak nagyon ritkán és nagyon különböző szemléletben és eredménnyel. Így például az Egyesült Államokra mint külföldi beruházóra vonatkozó több tanulmány pozitív foglalkoztatási egyenleget, nettó munkahelynyereséget mutat ki, de léteznek ezzel ellentétes eredmények is. Egy, a közvetett hatásokat is tekintetbe vevő input-output alapú számítás szerint például 1977 és 1986 között az Egyesült Államokban körülbelül 3,3 millió munkahely szűnt meg külföldi beruházások következtében, míg 600 ezer volt az Egyesült Államokban betelepült külföldi vállalatok által létrehozott munkahelyek száma (*Glichman–Woodward* [1989]). Az eredmény: nettó 2,7 millió munkahelyvesztés a tíz év alatt, elsősorban az elektromosgépiparban, a fémgyártásban és fémfeldolgozásban, az élelmiszeriparban és a vegyiparban.

Egyesek szerint az Egyesült Államok külföldi közvetlen beruházásai azért jártak végül is nettó munkahelyvesztéssel, mert a tőkejavak és a félkész termékek megnövekedett exportja és a megnövekedett profit-visszaáramlás nem volt képes teljes mértékben kompenzálni a hazai közvetlen foglalkoztatás csökkenését (*Lee* [1996]).

A *Németországra* vonatkozó vizsgálatok egy része – például a német Gazdaságkutató Intézeté – jelentős pozitív foglalkoztatási hatást tulajdonít a külföldi német beruházásoknak (*Altzinger* [1999] 477. o.). Más kutatók arra a végkövetkezésre jutottak, hogy ha van is negatív foglalkoztatási hatás, az csak kismértékű, a külföldi német beruházások gyors növekedése nem káros a foglalkoztatásra (*Henneberger* [1996]). *Ausztria* külföldi beruházásai – több kutató véleménye szerint – enyhén pozitív, de legalábbis semleges foglalkoztatási eredménnyel jártak (*Altzinger* [1999] 498. o.). Ez a szolgáltatóágazat külföldi beruházásainak foglalkoztatási hatását is elemző osztrák vizsgálat a pénzintézetek, a kereskedelem és a marketing esetében pozitív, míg a technikai szolgáltatások (tervezés, szerkesztés stb.) esetében negatív foglalkoztatási hatást állapított meg (uo. 495. o.). Japán külföldi közvetlen beruházásai – mint már szó volt róla – 1991 és 1996 között, exportjának a visszaesése és a megnövekedett import következtében, 1,3 millió munkahely megszűnésével jártak. Ezt azonban a gépek és alkatrészek exportja a külföldi leányvállalatok számára körülbelül ellensúlyozta (*Legewie* [1999]). Szakértők körében van olyan vélemény, amely szerint a külföldi befektetések negatív hatása a foglalkoztatás aggregált színvonalára csupán átmeneti, hosszabb távon mind a beruházó, mind a befogadó ország számára pozitívvá válik.

Mint az eddigiekből is kiviláglik, arra a kérdésre, hogy hogyan hat a külföldi közvetlen beruházás a foglalkoztatás aggregált, globális szintjére akár a beruházó, akár a befogadó országokban, megnyugtató, biztos számszerű választ adni nem tudunk. Ez a hatás ma még összességében kicsi, bár egy-egy földrajzi körzetre, iparágra, szakmára igen nagy is lehet. Más tényezők, így a lelassult növekedés, a műszaki fejlődés, a nők munkavállalási hajlandóságának a fokozódása, a munkapiacra végbemenő intézményi változások, a szakszervezetek meggyengülése stb. nagyobb mértékben „felelősek” a magas európai munkanélküliségért. Nem kétséges azonban, hogy ennek a – magas fejlettségű országokra nézve inkább negatív – foglalkoztatási hatásnak az erősödése várható. Különösen az importhelyettesítés kibontakozása és a profit-visszaáramlás mérséklődése hat ebben az irányban.

A foglalkoztatottak képzettség szerinti összetételére gyakorolt hatás

A külföldi közvetlen beruházások természetesen nemcsak a foglalkoztatottak számára, hanem összetételére is hatnak. Ezen belül kiemelkedő szerepe van a képzettség (képzettségi szint) szerinti összetétel alakulásának.

A beruházó országok helyzete

A fejlett országok alapvetően a munkaigényes, csupán alacsony képzettséget igénylő termelési, illetve munkafolyamatokat telepítik át az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országokba. Ezáltal csökken a képzetlen vagy alacsony képzettségű, és növekszik a magasabban képzett dolgozók iránti kereslet a beruházó országban, megerősítve ezzel az alacsony bérű országokból származó importnövekedés hasonló hatását. (Az alacsony képzettséget igénylő termelési folyamatok kitelepítése úgy is felfogható, mint az ilyen igényű munkahelyek exportja.) A munkaerő képzettség szerinti keresletének ez az eltolódása – részben a külföldi beruházások következtében – az egy Svédország kivételével, valamennyi magasan fejlett országban, így az Egyesült Államokban, Németországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Hollandiában, Belgiumban, Ausztriában stb. megállapítható (*Baldwin* [1994] 36. o.). Svédország némileg más utat járt, kevésbé telepített át munkaigényes folyamatokat az alacsony bérű országokba, így ott az egyszerű munkafolyamatok nagy része „otthon” maradt, viszonylag nagyszámú munkahelyet kínálva a „kékgallérosok” számára (*Blomström és szerzőtársai* [1997] 1794. o.). Lehetséges, hogy a rendkívül drága svéd munkaerő ilyen felhasználása – a termelési költségek növelésén és így a versenyképesség csökkentésén keresztül – végül is szerepet játszott a svéd munkanélküliség gyors növekedésében az 1990-es évek közepén, végén.

A magasan fejlett országok – mint már szó volt róla – túlnyomó részben egymás gazdaságába és nem az alacsonyan fejlettekbe ruháznak be. Itt a képzettségigényes ágazatoké a főszerep. Az olyan képzettségigényes iparágak, mint a mechanikus és az elektromos gépek gyártása, a gyógyszeripar stb. különösen vonzza a külföldi tőkét. Az itt foglalkoztatottak száma inkább növekvő vagy legalábbis az ipar átlagánál lassabban csökken. Ezzel azonban ritkán jön létre munkahely a textiliparból vagy a ruházati iparból leépített dolgozók számára.

A beruházás az alacsony bérű, alacsony fejlettségű országokba ugyanakkor, amikor csökkenti az alacsony képzettségű dolgozók iránti keresletet, növeli a magasan képzettek iránti a beruházó országban. Azonban ez a keresletnövekedés napjainkban gyakran csak relatív, csupán az alacsonyan képzett munkaerő iránti kereslet alakulásához viszonyítva áll fenn. (A magasan képzettek iránti kereslet kevésbé csökken, mint az alacsonyan képzettek iránti.) A munkanélküliség a magasan képzetteket is egyre inkább fenyegeti.

A befogadó ország helyzete

Annak ellenére, hogy a külföldi közvetlen beruházás során a fejlett országok főképp a képzettséget nem, vagy alig igénylő termelési folyamatokat telepítik át az alacsony bérű országokba, ez utóbbiakban is növekszik az iskolázottság iránti igény. Ugyanis ezek a beruházások csupán a magas fejlettségű beruházó országok otthoni szintjéhez viszonyítva támasztanak alacsony képzettségi követelményeket, de nem az alacsony fejlettségű befogadó ország színvonalához képest. Végül is mind a beruházó, mind a befogadó országban a képzettebb munkaerő iránti kereslet nő. Így például a nyolcvanas években –

főképpen összeszerelő üzemek formájában – nagymennyiségű működőtőke áramlott az Egyesült Államokból Mexikóba. Több vizsgálat szerint ez lényeges szerepet játszott a képzetlenebb munkaerő iránti mexikói kereslet növekedésében (*Feenstra–Hanson* [1996] 374. o.). Esetenként nem is a magasabb képzettségre, hanem csupán fegyelmezettebb, alkalmazkodóbb munkásra van szükség, de a fegyelmet és az alkalmazkodást is elsősorban az iskolában lehet megtanulni.

A képzettség iránti igényt növeli, hogy az alacsony fejlettségű országokba bevitt technológia egyre bonyolultabbá, tudásigényesebbé válik. Itt azonban kölcsönhatás áll fenn: a bevitt technológia bonyolultsága az ott rendelkezésre álló munkaerő iskolázottságától is függ. Fekete-Afrikába és a hasonló elmaradott térségekbe nem lehet olyan technológiát bevinni, mint Délkelet-Ázsiába.

A képzettségi összetételre gyakorolt hatás szorosan összefügg a kitelepített ipar ágazati szerkezetével. Az olyan nagy arányban alacsony képzettségű munkaerőt foglalkoztató ágazatok, mint a textilipar, a ruházati ipar, a bőr- és cipőipar, már nagyrészt áttelepültek az alacsonyan fejlett országokba. De az olyan legmodernebb iparágakból is, mint az elektronikai ipar, a komputergyártás stb. kitelepítik a kevésbé képzettségigényes termelési folyamatokat. A fejlődő országok egy része azonban technikailag egyre bonyolultabb feladatok ellátására, termékek önálló előállítására képes, miközben a külföldi beruházások növekvő hányada a szolgáltatási szektort erősíti. A legfejlettebb fejlődőnek nevezett országok rohamosan növelik iskolázottsági szintjüket, kitermelik saját – egyes területeken a „világszínvonalat” megközelítő – értelmiségüket. A külföldi beruházásokkal nemcsak a gépek és a berendezések, hanem a tudás is beáramolhat, veszélyeztetve ezzel a legfejlettebb országok tudásmonopoliumát. (Igaz, az agyelszívással ennek a tudásnak egy jelentős része megint visszakerül oda, ahonnan jött.)

Esetenként előfordul az is, hogy a külföldi beruházás dekvalifikáló hatással van a befogadó országra. Ez inkább csak a közepesen fejlett országokkal fordul elő, ahol a befogadó ország maga is jól képzett munkaerővel rendelkezik. (Lásd az egyes magasan fejlett országokból Magyarországra érkező bérmunkát. Ne tévesszen meg senkit, hogy a hirdetésekben esetleg szakképzett varrónőket keresnek, valójában egészen primitív betanított munkákról van szó, ennek megfelelő bérrel!)

Míg a külföldi közvetlen beruházásoknak a foglalkoztatottak számára gyakorolt hatása – legalábbis a beruházó ország szempontjából – gyakran negatív, a foglalkoztatottak képzettségi színvonalára gyakorolt hatása egyértelműen pozitív: mind a beruházó, mind a befogadó országban a képzettség növekedése irányában hat.

A külföldi közvetlen beruházás hatása a bérszínvonalra és a bérarányokra

A bérszínvonalra gyakorolt hatás

A működőtőke bérszínvonalra gyakorolt hatásáról is megoszlanak a vélemények. Az egyik felfogás szerint az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országokban megvalósuló külföldi beruházások csökkentik a magasan fejlett beruházó ország bérszínvonalát, mivel lehetővé teszik, hogy a munkaadók a hazai magas bérű munkásokat alacsony bérű külföldiekkel helyettesítsék. Ezt tekinthetjük közvetlen hatásnak. Ezen túlmenően léteznek a beruházó ország bérszínvonalát közvetve csökkentő hatások is. Ebben a tekintetben is érvényes, hogy az a tőke, amit külföldön fektetnek be, nem fektethető be „otthon”, nem segítheti elő az ottani termelékenység-növekedést, márpedig a bérszínvonal alakulása nagymértékben a termelékenység alakulásának függvénye. Ez lassítja az anyaországban a termelékenység- és a reálbérnövekedést is. A külföldi befektetés csupán fenyegetés formájában, tényleges

megvalósulása nélkül is csökkentheti a béreket a beruházó országban: „Ha nem engedtek a követeléseitekből, kivihetjük a gyárat oda, ahol sokkal alacsonyabbak a bérek.” Ez gyakran már önmagában is hat. A külföldi beruházás olyan fegyver, amit nem feltétlenül kell elsűtni ahhoz, hogy célba érjen. Ez a fenyegetettség nagyon gyengíti a szakszervezetek tárgyalási pozícióit is, ami azután negatívan hat a bérszínvonalra.

Egyesek azt emelik ki, hogy a bérszínvonal csökkenését mérséklő hatások is érvényesülnek. Mindenekelőtt az, hogy az alacsony fejlettségű országban befektetett tőke – hiszen azért fektették ott be – gyorsabban térül meg, mintha azt magasban fejlett anyaországban tették volna meg, ami – áttételeken keresztül, de – hozzájárul az anyaországi bérek növekedéséhez. Végül is a külföldi közvetlen befektetések – az elvégzett számítások szerint – eddig nem csökkentették számottevően a beruházó országok bérszínvonalát. (Az elvégzett becslések szerint ez 1990 és 1995 között mindössze 0,15 százalékot tett ki. – *Krugman* [1996] 63. o.) Nagyon valószínű azonban, hogy a beruházások volumenének a további gyors növekedésével ez az érték nőni fog.

A másik felfogás szerint a külföldi közvetlen beruházás éppen hogy növeli a beruházó ország bérszínvonalát. A külföldi tulajdonban lévő vállalatok ugyanis magasabb béreket fizetnek a hazaiaknál, ami növeli a többi vállalat bérszínvonalát is. Többek véleménye, hogy a külföldi vállalatokban fizetett magasabb bér nagyrészt azzal függ össze, hogy ezek a vállalatok az amúgy is magasabb bért fizető, az átlagosnál keményebb munkafeltételekkel működő, magasabb képzettségű dolgozókat foglalkoztató ágazatokban koncentrálnak. Valóban, a külföldi tulajdon önmagában ritkán jár magasabb bérrrel.

Az alacsony fejlettségű, alacsony bérű ország bérszínvonalára gyakorolt hatásról általános vélemény, hogy ebben a fő szerepet a modern technológia és az ehhez kapcsolódó korszerű ismeretek játsszák. Ezeknek az ismereteknek a terjedése – például a beszállítónkon, vagy a munkaerő mozgásán keresztül – pozitívan hat a gazdaságfejlődés egészére és így a bérszínvonalra is.

A külföldi vállalatok magasabb bére egyes gazdasági ágakban növelően hathat a belföldi tulajdonú vállalatok bérszínvonalára, húzó hatást gyakorolhat. Ez azonban nincs mindig így. Egy, az Egyesült Államokban, Mexikóban és Venezuelában végzett vizsgálat szerint ez utóbbi két országban a külföldi tulajdonú vállalatok magasabb bére csak közvetlenül növelte az átlagos bérszínvonalat, közvetve, a hazai tulajdonú vállalatok bérszínvonalán keresztül, nem (*Aitken és szerzőtársai* [1995]). Ez annak tulajdonítható, hogy ezekben az alacsonyabban fejlett országokban a két szféra gazdasági feltételei rendkívül messze állnak egymástól (uo. 2. o.).

A bérarányokra gyakorolt hatás: az egyenlőtlenségek növekedése

Sok társadalomkutatót, szociológust, közgazdászt nyugtalanít, hogy szinte az egész világon két évtizede tart a jövedelemegyenlőtlenségek növekedése. E mögött mindenekelőtt a képzettség szerinti bérkülönbségek növekedése húzódik meg. A magasban és alacsonyan képzett, a képzett és a képzetlen dolgozó bére közötti távolság helyenként szakadékká mélyült. Míg az 1970-es években az OECD-tagállamokban a béregyenlőtlenségek általában csökkentek vagy változatlanok maradtak, addig az 1980-as években 17 tagállam közül 12-ben nőttek (*Baldwin* [1994] 12. o.). Az egyenlőtlenség növekedésének a mértéke országonként különböző. Mint az 2. táblázat is mutatja, az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában lényegesen nagyobb volt, mint Franciaországban vagy Japánban. Az 1990-es években a bérkülönbségeknek ez a növekedése szinte mindenütt meggyorsult.

A bérkülönbségek meggyorsult növekedése különböző, köztük országspecifikus okokkal is magyarázható. Így például az Egyesült Államokban a magasban képzett munkaerő-

kínálatnak a lelassult növekedésével. Kiemelkedik azonban néhány közös ok. Így minde-
nekelőtt a technikai fejlődés, amely felértékeli a magas, és leértékeli az alacsony képzett-
séget igénylő munkát. Minden bizonnyal hozzájárul a bérkülönbségek növekedéséhez
egyres munkapiaci intézmények megváltozott működése is, elsősorban a szakszervezetek
érdekérvényesítési képességének a gyengülése vagy az állami minimálbér-politika, amely
utóbbi az alacsonyan képzett dolgozók bérének alacsonyan tartásával igyekszik fékezni a
munkanélküliséget. Végül felvetődik a globalizáció, ezen belül a nemzetközi kereskede-
lem, de a külföldi közvetlen beruházások terjeszkedésének a „felelőssége” is.

Első megközelítésben a probléma rendkívül egyszerűnek látszik. Mivel a külföldi köz-
vetlen beruházás csökkenti a tanulatlan munka keresletét a magasan fejlett beruházó or-
szágban, ugyanitt csökkenti a tanulatlan és növeli a képzett munka bérét, de ilyen irány-
ban hat a működőtőkét befogadó alacsonyan fejlett országban is. Mint szó volt róla, azok
a termelőfolyamatok, amelyeket a magasan fejlett országból az alacsonyan fejlettbbe tele-
pítenek át, a magasan fejlettből tekintve ugyan kevésbé képzettségigényesek, az alacson-
yan fejlettek szemszögéből azonban éppen fordítva, növelik a képzettség iránti igényt.
Ilyen módon az eredmény mindkét országban – a magasan és az alacsonyan fejlettbbe is
– a képzett munka iránti relatív kereslet és ezáltal relatív bérek növekedése lesz, a bér-
egyenlőtlenségek a magasan és az alacsonyan fejlett országban is nőnek.

Nagyon ritka a bérkülönbségek okait elemző, illetve a külföldi közvetlen befektetések
ilyen hatásaira vonatkozó vizsgálat. A külkereskedelemről inkább esik szó. Egy szakér-
tői vizsgálat szerint az iparosodott országokban az 1980-as és az 1990-es években mutat-
kozó bérszóródás mintegy 10-20 százaléka a külkereskedelemnek tulajdonítható
(*Transformation* [198] 22. o.). A bérkülönbségek növekedését a közepesen fejlett orszá-
gokban többen azzal magyarázzák, hogy komparatív előnyük ma már nem a tanulatlan,
hanem inkább a tanult munkán alapuló termékek exportjából fakad.

Egyes kutatók szerint a béregyenlőtlenségek alakulása nem egyik vagy másik ténye-
ző, hanem az ország egész gazdaságpolitikájának, ezen belül a képzettségigényes tech-
nológia terjedésének a függvénye. Mivel ez utóbbi – különösen az alacsonyabb fejlett-
ségű országokban – nagyrészt a külföldi közvetlen beruházások szélesedésén keresztül
valósul meg, ha közvetve is, ha áttételesen is, de érvényesül a külföldi beruházások
hatása. *Feenstra-Harrison* [1997] szerint Mexikóban 1975 és 1988 között a külföldi
közvetlen beruházások alakulása határozott pozitív korrelációt mutat a képzettséget
igénylő munka keresletének és ennek megfelelően relatív bérének az alakulásával.
Azokban a mexikói térségekben, amelyekben a külföldi közvetlen befektetések kon-
centrálódtak, a képzett munka bérének a relatív növekedése több mint 50 százalékban
a külföldi közvetlen beruházások növekedésével magyarázható (*Feenstra-Harrison*
[1997] 371. o.).

Ha sok is a bizonytalanság a témakörben, annyi minden bizonnyal megállapítható,
hogy a külföldi közvetlen beruházások mind szélesebb köre nemcsak a munkanélkülisé-
get növelheti, hanem a bér- és ezen keresztül a jövedelmi egyenlőtlenségeket is. Ez is a
társadalom legszegényebb, legnehezebb helyzetű rétegeit sújtja. Ma még – abszolút mér-
téssel mérve – kicsi ez a hatás, de növekvő tendenciájú.

A perspektíva és a befogadó ország lehetőségei

A rendelkezésre álló információk korlátozottsága miatt sem vonhatunk le messzemenő
következtetéseket a leírtakból. Néhány megállapítást azonban tehetünk. Az *első*, hogy a
kérdéskör – különösen a magasan és az alacsonyan fejlett országok közötti beruházási
kapcsolatok problematikája – növekvő jelentőségű. Bár teljes mértékben még ma is igaz,

2. táblázat

A béregyenlőtlenségek alternatív módon mért nagysága négy országban, 1979–1990

Megnevezés	1979	1984	1987	1990
Férfiak				
90/10				
Egyesült Államok	1,23	1,36	1,38	1,40
Nagy-Britannia	0,88	1,04	1,10	1,16
Franciaország	1,19	1,18	1,22	–
Japán	0,95	1,02	1,01	1,04
90/50				
Egyesült Államok	0,56	0,66	0,68	0,69
Nagy-Britannia	0,51	0,61	0,63	0,67
Franciaország	0,72	0,73	0,76	–
Japán	0,49	0,52	0,51	0,55
50/10				
Egyesült Államok	0,67	0,70	0,69	0,71
Nagy-Britannia	0,37	0,43	0,47	0,49
Franciaország	0,47	0,45	0,46	–
Japán	0,47	0,50	0,50	0,50
Nők				
90/10				
Egyesült Államok	0,96	1,16	1,23	1,27
Nagy-Britannia	0,84	0,98	1,02	1,11
Franciaország	0,96	0,93	1,00	–
Japán	0,78	0,79	0,84	0,83
90/50				
Egyesült Államok	0,55	0,63	0,61	0,67
Nagy-Britannia	0,50	0,58	0,59	0,64
Franciaország	0,53	0,52	0,54	–
Japán	0,43	0,45	0,50	0,49
50/10				
Egyesült Államok	0,41	0,53	0,63	0,61
Nagy-Britannia	0,34	0,41	0,43	0,47
Franciaország	0,44	0,41	0,46	–
Japán	0,35	0,34	0,34	0,35

Megjegyzés: A 90/10 a dolgozók 90 és 10 százaléka közötti bérkülönbség logaritmusát jelenti. A 90/50 és az 50/10 hasonlóképpen értelmezendő. A béregyenlőtlenségek mértéke az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában az órabérrre, Japánban a havi bérrre vonatkozik.

Forrás: Baldwin [1994] 13. o.

hogy a magasan fejlett országok legszívesebben magasan fejlett gazdaságba fektetnek be, de az arányok változnak. Míg 1990-ben a fejlődő országok az egész beáramló külföldi-beruházás-állománynak csupán egyötödéhez jutottak, 1997-ben már közel egyharmadához (UNCTAD [1998] XVIII.).

A második: valószínű, hogy a külföldi beruházások a jövőben inkább okoznak majd munkahelyvesztést a magasan fejlett országokban, mint eddig. Gyengülnek ugyanis azok a folyamatok, amelyek ezeket a veszteségeket képesek ellensúlyozni, ilyen például

a termelőberendezéseknek, alkatrészeknek, félkész termékeknek stb. a tőke kivittet kísérő exportja. Ezeket egyre inkább az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országok is elő tudják állítani. Másrészt, mint már szó volt róla, az alacsonyan fejlett országok gazdaságának megerősödésével feltehetően, legalább is relatíve, mérséklődik a profit-visszáramlás, és ezzel csökkennek a munkahelyek létesítésére rendelkezésre álló források a magasan fejlett országokban. Mindennek egyes földrajzi körzetekben, ipar- vagy szolgáltatási ágazatokban, szakmában igen súlyosak lehetnek a következményei.

Létezik olyan vélekedés, amely szerint a magasan fejlett országoknak különösebb oka nincs a külföldi beruházásokkal kapcsolatos aggodalomra, mert feldolgozóiparuk zöme már a tudás- és innovációintenzív ágazatokban helyezkedik el, és ezeket nem fenyegeti az alacsony bérű országokba való áttelepítés. Ez tévedés. Tessék megnézni, hogy mire képesek indiai, kínai stb. szakemberek! És mennyivel olcsóbban! Igaz, egyelőre inkább az „agyakat” viszik ki. De nincs már messze az idő, amikor mérlegre kerül: nem kifizetődőbb-e saját hazájukban dolgoztatni őket? Szűk területen ez már megkezdődött. A befogadó ország kulturális színvonalának a növekedése magasabb képzettséget igénylő munkafolyamatok kitelepítését is kifizetődővé tesz.

Persze nemcsak a beruházó ország munkahelyei veszélyeztetettek. A külföldi közvetlen beruházás a befogadó országban is szüntethet meg munkahelyeket. Mit tehet a befogadó ország annak érdekében, hogy ez csak korlátozott mértékben következzen be: a beruházás a befogadó ország számára foglalkoztatási szempontból kedvező legyen, vagy legalább is ne túl hátrányos?

Úgy tűnik, ha korlátozottan is, de vannak ilyen lehetőségek, néha több is, mint gondolnánk. A külföldi közvetlen beruházás foglalkoztatási hatásait jelentős részben a munkaerő képzettsége, képzettségi színvonala, az infrastrukturális helyzet, a munkapiaci feltételek, a jogrend stb. befolyásolják. Ezekre pedig a befogadó ország tud hatni. Ez a munkapiac szabályozásánál kezdődik. A munkaerőt nagyon megrágrító vagy rugalmatlan szabályozás akadályozza a külföldi vállalatok munkahelyteremtését is. A külföldi tőkét egyrészt az országba kell vonzani és ott tartani, másrészt esetenként munkaigényesebb megoldások választására ösztönözni. A gazdasági elszigetelődés, az autarkia, az általános protekcionizmus ebből a szempontból is a legrosszabb megoldás.

A nemzetközi fejlődéssel való – csak hozzávetőleges – lépéstartás lehetetlen a külföldi működőtőke részvétele nélkül. A szelektív piacvédelem, a gyenge iparágak erős exportösztönéssel párosuló átmeneti védelme viszont eredményes lehet. Ezt támasztják alá a kelet-ázsiai országok tapasztalatai is.

A külföldi tulajdonosokat néha szerződésben kötelezik bizonyos számú munkahely létesítésére, előírják a helyi beszállítók alkalmazásának a minimális arányát stb. Ez átmenetileg enyhítheti a helyi munkaerő-felesleget, ugyanakkor azonban elijesztheti a potenciális beruházókat. A befogadó ország gazdaságpolitikája, iparpolitikája, kereskedelempolitikája, pénzügypolitikája stb. és ezek számos eleme külön-külön is hathat a külföldi tőke beáramlására és vállalataik munkaerő-politikájára. A fokozódó gazdasági integráció nem jelentheti a nemzeti politika feladását.

A külföldi működőtőke beáramlásában a befogadó ország bérszínvonala még ma sem elhanyagolható szerepet játszik. A nemzetközi cégek nemegyszer az alacsonyabb bér miatt viszik át a termelést egyik alacsonyan fejlett országból a másikba. Az alacsonyabb bér szerepe azonban csökkenő. Ez következik már abból is, hogy a munkaköltség aránya az összköltségeken belül egyre kisebb. Míg az 1970-es években ez még 25 százalékot tett ki az OECD országokban, a kilencvenes években 5-10 százalékra süllyedt (*Spar* [1999] 64. o.). A képzettség felzárkózott a munkaerő olcsóságának a szempontja mellé. A nemzetközi tőke jól képzett munkaerőt keres olcsón.

A globalizáció, ezen belül a külföldi közvetlen beruházások fokozódó térnyerése negatív foglalkoztatási következményekkel jár, mind a beruházó, mind a befogadó ország-ra. Fel kell készülni az elhárításukra, vagy legalább is az enyhítésükre.

Hivatkozások

- AGARIVAL, J. P. [1996]: Does Foreign Direct Investment Contribute to Unemployment in Home Countries? An Empirical Survey Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, szeptember.
- AGUILAR, L. [1996]: Foreign direct investment in the U.S. and Midwest. Chicago Fed Letter, The Federal Reserve Bank of Chicago, május, 105. sz.
- AITKEN, B.–HARRISON, A.–LIPSEY, R. E. [1995]: Wages and foreign Ownership. A comparative study of Mexico, Venezuela, and the United States. National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- ALTZINGER, W. [1999]: Substituieren Österreichs Direktinvestitionen in Osteuropa die heimische Produktion? Wirtschaftspolitische Blätter, 1–2.
- ALTZINGER, W.–BEER, E.–BELLAK, CH. [1998]: Exportieren österreichische Unternehmen Arbeitsplätze Nach Osteuropa? Wirtschaft u Gesellschaft, 4. sz.
- BALDWIN, R. E. [1994]: The effect of trade and foreign direct investment on employment and relative wages. National bureau of economic research, INC, Working paper, No. 5037.
- BICHL, C. [1990]: Volkswirtschaftliche Effekte einer aktiven. Internationalisierung der Produktion, Studie des WIFO, Bécs.
- BILLINGTON, N. [1999]: The location of foreign direct investment: An empirical analysis. Applied economics, január.
- BLOMSTRÖM, M.–FORS, G.–LIPSEY, R. E. [1997]: Foreign Direct Investment and Employment: Home Country Experience in the United States and Sweden. The Economic Journal, november.
- BORENSTEIN, E.–DE GREGORIO, J.–LEE, J-W. [1998]: How does foreign direct investment affect economic growth. Journal of International Economics, 45. sz.
- BOUGHZALA, M. [1997]: Impact on workers of reduced trade barriers. The case of Tunisia and Morocco. International Labour Review, No 3.
- CSÁKI GYÖRGY–FÓTI GÁBOR–MAYES, D. [1996]: Foreign Direct Investment and Transition. Az MTA Világ gazdasági Kutatóintézete, Budapest.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN [1999]: Globalizáció és munkapiac, különös tekintettel a magasan fejlett országokra. Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- FEENSTRA, R. C.–HANSON, G. H. [1997]: Foreign direct investment an relative wages: Evidence from Mexico's maquiladoras. Journal of International Economics, 42. 371–393. o.
- FEENSTRA, R. C.–HANSON, G. H. L. [1996]: Globalisation, Outsourcing and Wage Inequality. American Economic Review. 2. sz.
- GLICKMANN, N.–WOODWARD, D. [1989]: The new Competitors: How Foreign Investors are Changing the US Economy. Basis Books, New York.
- GLOBAL EMPLOYMENT [1995]: Global Employment. An international Investigation into the Future of Work. Szerk.: *Simai Mihály*. UNU/WIDER.
- HENNEBERGER, F.–KANN, M. [1996]: Schweizerische Wachstumdynamik nur noch im Ausland? Sozialer Fortschritt, 45/5. 128–135. o.
- KIRCHGÄSSNER, G. [1998]: Globalisierung: Heransförderung für des 21. Jahrhundert Aussenwirtschaft, Heft 1.
- KOZMA FERENC [1996]: Külgazdasági stratégia. Aula Kiadó, Budapest.
- KRUGMAN, P. [1996]: Pop Internationalism. Cambridge, Massachuset.
- KUTTNER, R. [1997]: The Limits of Labor Markets. Challenge, május-június.
- LALL, S. [1995]: Employment and foreign investment: Policy options for developing countries. International Labour Review, No 4-5.
- LÁNYI KAMILLA [1997]: A globális konvergencia változásai. Washington és Maastricht, I–II. rész. Külgazdaság, 11–12. sz.
- LEE, E. [1996]: La mondialisation et l'emploi: des craintes justifiées. Revue international du travail 5. sz.

- LEGEWIE, J. [1999]: Beschäftigungswirkungen von Auslands-investitionen: das Beispiel Japan. *Zeitschrift für Wirtschaftspolitik*, 1.
- LIPSEY, R. E. [1994]: Foreign – owned Firms and U.S. Wages. National Bureau of Economic Research Inc., Working Paper, 4927. Cambridge.
- LORZ, O. [1997]: Wage Competition with International Capital Mobility. The Kiel Institute of World Economics. Kiel Working Paper, Kiel, No 799.
- PFÄFFERMAYR, M. [1996]: Foreign Outward Direkt Investment and Exports in Austrian Manufacturing: Substitutes or Complements? *Weltwirtschaftliches Archiv*, 132/3.
- SLAUGHTER, D. M. J.–SWAGEL, P. [1997]: The Effect of Globalization on Wages in the Advanced Economics. IMF Working Paper, április.
- SPAR, D. [1999]: Foreign Investment and Human Rights. *Challenge*, január–február.
- TRANSFORMATION [1998]: Transformation. Leipziger Beiträge zu Wirtschaft und Gesellschaft. Leipziger Universität Verlag, Lipcse.
- UNCTAD [1994]: World Investment Report. United Nation, Genf.
- UNCTAD [1998]: World Investment Report. United Nation, Genf.
- ZHAO, L. [1998]: The impact of foreign direct investment on wages and employment. *Oxford Economics Papers*, 50. 284–301. o.